

איפיונם של אביי ורבא בראי מחלוקותיהם והאגדות אודותיהם בתלמוד הבבלי

מאת: זאב פרנק

מבוא

כמה מחלוקות יש בתלמוד הבבלי בין אביי ורבא? 250? 700? 23000? זהו בערך טווח התשובות שקיבלתי לשאלה זו כששאלתי את ידידי תלמידי החכמים שתורתם אומנותם, אך לא הצלחתי לקבל תשובה וודאית לשאלה זו, עד שעברתי עם האצבע על שורות הש"ס כולו וספרתי... ולא רק ספרתי... גם למדתי והבנתי (כך אני מקווה...).

כמובן שמספר מחלוקותיהם של אבו"ר (אבו"ר = אביי ורבא) לא הינוה מטרה מרכזית בלימוד ובמחקר כלל מחלוקותיהם, אלא תוצר נלווה (byproduct) של המחקר אותו ערכתי, ואגב... המספר המדויק הוא: 428! ארבע מאות עשרים ושמונה מחלוקות יש בין אבו"ר בש"ס כולו.

ועכשיו למחקר עצמו: מזה שנים רבות ניקרה במוחי המחשבה האם ניתן למצוא "חוט-שני" שעובר בין המחלוקות הרבות שיש בין אבו"ר? כלומר האם ניתן לאתר לימוד וחקירה של "עמדותיהם" השונות של אבו"ר בסוגיות הלכתיות שונות ומגוונות, וכן מתוך אמירותיהם על החיים בכלל ועל התורה בפרט, וכן מתוך האגדות הרבות אודותיהם בתלמוד הבבלי, להסיק על אישיותם ודמותם הרוחנית של "ענקי-רוח" אלו?

ויובהר מיד! לא ניכנס במאמר זה לשאלה הפילוסופית הנכבדה של הלגיטימיות שבעריכת מחקר שכזה, וכידוע יש בקרב ציבור לומדי התורה גישה השוללת אפריורית מחקר שכזה, מתוך עמדה הנובעת מן "הרוח" הנושבת ממאמר חז"ל: "אמר רבי זירא אמר

הרב זאב פרנק חי בישראל ועיסוקיו העיקריים הם: ספרות, חקר התלמוד, חידונאות ותשבצאות, והוציא לאור עד היום ארבעה ספרים בתחומים הללו: "הזיידע" - סיפור חייו של רבי אליהו חיים רוזין זצ"ל (סבו של הרב פרנק מצד אימו) מקומם חסידות ברסלב בישראל בכלל ובירושלים בפרט, "תורתך-שעשועי" - אסופה של כ-3000 חידות ושעשועי לשון על התורה, "משבצות-זהב" - אסופה של מאות תשבצים ושעשועונים על התורה, "דבר-קטן" - מחקר מקיף סביב אישיותם של האמוראים אביי ורבא מבעד ל-428 מחלוקותיהם, מאמריהם והאגדות הרבות אודותיהם בתלמוד הבבלי.

זאב פרנק יליד ירושלים נכדו של הרב זאב וואלף פראנק זצ"ל, אחיו של הרב צבי פסח פראנק זצ"ל רבה של ירושלים, נשוי לרחל ולהם חמישה ילדים וארבע נכדות, ובניו משלבים לימוד תורה עם שירות בצה"ל. למד בצעירותו ב"חידר" המסורתית ובישיבה קטנה, ולאחר-מכן ישיבה גדולה "כפר חסידים."

רבא בר זימונא, אם ראשונים בני מלאכים או בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים או כחמורים, ולא כחמורו של רבי חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים" (שבת קיב, ע"ב).

המחקר שלפניכם נערך מתוך גישה שניתן לבטאה באימרה חכמה ששמעתי מסבי רבי אליהו חיים רוזין זצ"ל (מייסדה של חסידות ברסלב בירושלים) שאמר כך: לציבור יש שני טעויות נפוצות: נדמה לו שאנשים דגולים אינם עושים טעויות, והטעות השניה: נדמה לו שאיש גדול שטועה, איננו גדול יותר...

כלומר שגם אנשים המוגדרים כ"מלאכים" הם בני אנוש עם חולשות של בני אנוש, ויחד עם זאת אין הדבר פוגע כהוא-זה בגדלותם!

עוד אוסיף בנושא זה שראינו שחז"ל בעצמם איפיינו בכמה מקומות את חכמי המשנה והתלמוד, והדוגמה המוכרת והידועה היא איפיונם של שמאי כקפדן והלל כסלחן וכדומה, ועוד דוגמה (פחות מוכרת): "פליגי בה רב אחא ורבינא בכל התורה כולה רבינא לקולא, ורב אחא לחומרא, והלכתא כרבינא לקולא, לבר מהני תלת דרב אחא לקולא ורבינא לחומרא, והלכתא כרב אחא לקולא." (חולין צג, ע"ב) הנה לפנינו איפיונו של רב אחא כ"מחמיר" ורבינא כ"מיקל".

ואגב... הלכה תמיד כרבינא לקולא, ושימו לב לנאמר לעיל, שבשלושת המחלוקות היחידות שבהן רבינא הוא המחמיר ורב אחא המיקל, הלכה כרב אחא! כלומר תמיד להקל! אבל זה כבר נושא למאמר אחר...

ארבעה פרקים במאמרנו זה כדלהלן:

- א. אביי הסוציאליסט ורבא הקפיטליסט
- ב. אביי הרבי-האדמו"ר ורבא ראש הישיבה
- ג. אביי האופטימיסט ורבא הפסימיסט
- ד. אביי הריאליסט ורבא התיאורטיקן

במחקר עלה עוד איפיון נרחב ובולט ביתר המופיע ב-99 !! ממחלוקות אבו"ר (אביי "המְעַגֵּל" ורבא הדקדקן) אך איפיון זה "שווה" מאמר נפרד, ולכן לא נתייחס במאמר שלפניכם לעניין זה.

א. אביי "הסוציאליסט" ורבא "הקפיטליסט"

אביי נולד לאמא שנתאלמנה בעודה בהריון, והיא בעצמה מתה בלידה (קידושין לא) כך שהוא נולד כיתום ואומץ ע"י דודו - אחי אביו - הוא רבה בר נחמני, שהיה איש עני ביותר (מועד-קטן כח, ע"א) כך שניתן לקבוע בוודאות שאביי היה לפחות בילדותו ובצעירותו אדם שבהגדרות של ימינו ניתן להגדירו כבעל רקע סוציו-אקונומי נמוך מאוד.

רבא - לעומת זאת - גדל בבית אביו העשיר רב יוסף בר חמא, ובהמשך נשא לאשה את בתו של רב חסדא שגם היה עשיר מאוד (מועד-קטן כח, ע"א) ורבא גם היה מקורב אל בית המלוכה של "שבור מלכא" מלך פרס, ובעיקר אל אימו של המלך, היא "איפרא

הורמיז" (זבחים קטז, ע"ב / תענית כז, ע"ב) כך שרבא - בהגדרות של ימינו - היה איש של "הון ושלטון".

ועל רקע "ביתם" השונה בתכלית של אבו"ר אי-אפשר להתעלם מן העובדה הבאה: בכל המחלוקות בין אבו"ר שבהן יש צד "חזק" מול צד "חלש" (לדוגמה: מלווה מול לווה, אדון מול עבד או שפחה וכדומה) אביי הוא תמיד לטובת "החלש" ורבא תמיד לטובת "החזק".

ובמסגרת מצומצמת זו של "מאמר" נסתפק בשתי דוגמאות למאפיין הנ"ל:

א. מחלוקת רפ"ט (מתוך תכ"ח מחלוקות אבו"ר בש"ס) היא המחלוקת ב"בא-בתרא" קעא, ע"ב

הנושא: מעשה שהיה: רב יצחק בר יוסף הלווה סכום כסף לרבי אבא, ולאחר זמן דרש המלווה את כספו, הלווה הביע את הסכמתו לשלם, אך ביקש בחזרה את שטר החוב, אך המלווה טען שהשטר איבד לו, והציע לכתוב לו שובר - אישור פרעון על החוב. והגמרא מגיעה שם למסקנה שבמקרה כזה על הלווה לפרוע את החוב גם ללא קבלת שטר החוב בחזרה, אלא שעל המלווה להפקיד בידיו של הלווה שובר המאשר את דבר פרעון החוב.

והגמרא מנמקת זאת בכך שאם תאמר שאין כותבים שובר, והלווה לא חייב לפרוע את חובו, יוצא אם כן שרק בגלל שהמלווה איבד את השטר, הלווה שמח בכסף לא לו, ולכן מחייבים את הלווה לפרוע, ולקבל שובר.

דעת אביי: ומקשה אביי על כך, שאם כן, אם הלווה יאבד את שוברו, המלווה יוכל שוב לתבוע את החוב ולקבלו, ואז המלווה ישמח בכסף לא לו, שהרי דרש וקיבל את אותו החוב פעמיים!

דעת רבא: ומיישב רבא את קושייתו של אביי בעזרת המשפט "ועבד לוה לאיש מלווה!" (משלי כב-ז) זאת אומרת שאכן הלווה נמצא בעמדה נחותה כלפי המלווה, ועליו מוטלת אחריות גדולה יותר לשמור על שוברו, מן האחריות המוטלת על המלווה לשמור על שטרו, ואכן המלווה יכול לגבות גם אם איבד את שטרו, אך הלווה יצטרך לשלם שוב אם ייתבע, במקרב שיאבד את שוברו, כי - כאמור - "עבד לוה לאיש מלווה!"

איפיונים: אביי מגן על הלווה - החלש! ורבא על המלווה - החזק!

והדבר בא כאן לידי ביטוי חזק במיוחד, כאשר אביי מנמק את עמדתו במילים: "אבד שוברו של זה יאכל הלה וחדיו!"? כלומר - וכי בגלל שהלווה איבד את השובר "יאכל" המלווה את כספו פעמיים וישמח על חשבוננו?!

ורבא מנגד משיב לו: אכן כן! וכך ראוי שיהיה! כי "עבד לוה לאיש מלווה!"

ב. מחלוקת קצ"ה (מתוך תכ"ח כלל מחלוקות אבו"ר בש"ס) היא המחלוקת במסכת גיטין נ, ע"א

הנושא: אמר מר זוטרא בנו של רב נחמן בשם רב נחמן - אביו: שטר-חוב היוצא על היתומים, אף-על-פי שכתוב בו שבעל החוב יכול לגבות את חובו מקרקע עידית, אינו גובה אלא מן הזיבורית.

דעת אביי: מסכים לדעת רב נחמן, ומביא ראיה לשיטה זו, שהרי בעל-חוב רגיל דינו לגבות מקרקע בינונית, והדין הוא שבבואו בפני יתומים גובה מזיבורית, אם כן גם כאן, למרות שבשטר כתוב שגובה מעידית, גובה מזיבורית!

דעת רבא: טוען כנגד אביי, שהרי בעל-חוב דינו מן התורה לגבות מזיבורית (כשיטת עולא) ורק מתקנת חכמים דינו בכינונית, וביתומים לא תיקנו חכמים את תקנתם, וחזר הדין המקורי מן התורה, אבל כאן כאשר הותנה בשטר שהחוב ייגבה מעידית הרי שמדאורייתא הוא מעידית, ואין משנים דין דאורייתא בשביל יתומים, ולכן חולק על אביי, וסובר שבעל החוב יגבה מן היתומים עידית, ככתוב בשטר.

איפיונים: אביי דואג ל"חלשים" - היתומים, לעומת רבא שנוקט ב"יקוב הדין את ההר" ויגבו עידית מן היתומים ככתוב בשטר!

ב. אביי "הרבי-האדמו"ר" ורבא- "ראש הישיבה"

אביי באמירה "חסידית" פאר-אקסלנס: אמר אביי אגרא דכלה (השכר שניתן להמון העם המשתתפים בשיעורי תורה) דוחקא! (הוא עבור הדוחק הרב בשיעורים אלו).

ומנגד - רבא באמירה ליטאית-ישיבתית אופיינית: אמר רבא אגרא דשמעתא (השכר על לימוד שמועות התורה) סברא! הוא על המאמץ השכלי להבנת השמועות. (ברכות ו, ע"ב)

ועוד אמירה ישיבתית-ליטאית חריפה מפי רבא: רבא חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה (שהיה מאריך בתפילתו) אמר (רבא על רב המנונא) מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה! (שבת י, ע"א)

ולהלן אחת ממחלוקות אבו"ר המדגימה את אביי-הרבי, אל מול רבא-ראש הישיבה, והיא מחלוקת צ"ב (מתוך תכ"ח כלל מחלוקות אבו"ר בש"ס) במסכת פסחים סד, ע"ב.

הנושא: נאמר במשנתנו בעניין סדרי הקרבת קרבן פסח בבית המקדש (סד, ע"א): "נכנסה כת ראשונה נתמלאה העזרה, נעלו דלתות העזרה" וכו' והדיון בגמרא הוא כיצד בדיוק ננעלו דלתות העזרה בין כת לכת?

דעת אביי: "ננעלו תנן" ! כלומר על ידי נס היו ננעלות הדלתות, וכל זמן שלא ננעלו מאליהן היו מאפשרים לעוד ועוד אנשים להיכנס ולא היו חוששים שלא יישארו אנשים בשביל שלוש כיתות, והיו סומכים על הנס!

דעת רבא: "נועלין תנן" ! שעל ידי אדם היו ננעלות, וזאת בהגיע העזרה לקיבולת המלאה, ובמחשבה תחילה לגבי חלוקת כלל המקריבים לשלוש כיתות ולא היו סומכים על הנס!

איפיונים: אביי הסומך על הנס, אל מול רבא השכלתני.

ג. אביי "האופטימיסט" ורבא "הפסימיסט"

ובמסגרת מצומצמת זו של "מאמר" נסתפק בשלוש דוגמאות למאפיין הנ"ל:

א. מחלוקת קפ"ט (מתוך תכ"ח מחלוקות אבו"ר בש"ס) היא המחלוקת ב"גיטין" כח, ע"א

הנושא: נאמר במשנה: המביא גט, והניחו זקן או חולה, נותן לה בחזקת שהוא קיים וכו', כלומר אדם זקן או חולה שלח גט לאשתו על-ידי שליח, והשאלה היא עד מתי - אם בכלל - חוששים אנו למות הבעל-המגרש (ויש כמה נפקא-מינות להלכה אם האשה שלפנינו גרושה או אלמנה).

דעת אביי: אין גבול, ואפילו זקן בן מאה, מוסרים את גיטו, ואין חוששים שמא מת בינתיים (וממילא אשתו כבר אלמנה).

דעת רבא: יש גבול, והגבול הוא, גיל הגבורות, זאת אומרת שעד גיל שמונים אין חוששים שמא מת, אך לאחר מכן חוששים לכך ואין מגרשים בגט זה.

איפיונים: רבא חושש, ואביי לא, "כדרכם" במחלוקות רבות נוספות.

ב. מחלוקת רי"א (מתוך תכ"ח מחלוקות אבו"ר בש"ס) היא המחלוקת ב"קידושין" מה, ע"ב

הנושא: מעשה שהיה: אב רצה להשיא את בתו הקטנה לקרובו, ואשתו רצתה להשיא לקרובה שלה, עד שאשתו כפתה עליו בדברים והסכים לדעתה, אך בזמן החתונה, בעוד הם אוכלים ושותים, בא קרובו של האב וקידש את הבת בסתר, וכיוון שבקידושי קטנה צריך את הסכמת האב, עלתה השאלה האם נחשוש לקידושיו של קרובו של האב, שמא האב שינה דעתו, וחזר לעמדתו הראשונה ובכך העניק גושפנקה לקידושי קרובו שלו.

דעת אביי: אינה מקודשת לקרובו של האב, ולא חיישינן שמא נתרצה האב לכך (לאחר שאשתו כפתה עליו בדברים לשנות את דעתו הראשונה) כי "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב" (צפניה ג-יג) כלומר שיהודי אינו חשוד בכך שיחזור בו מדבריו (כלומר מהסכמתו להשיא את בתו לקרובה של אשתו) וזאת למרות שמלכתחילה העדיף את קרובו.

דעת רבא: מסכים לדעת אביי שאינה מקודשת לקרובו של האב, ולא חיישינן שמא נתרצה האב לכך (לאחר שאשתו כפתה עליו בדברים לשנות את דעתו הראשונה) אך מסיבה שונה, והיא ש"חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה", כלומר שכיוון שהאב השקיע מממונו בהכנת סעודת הנישואין של בתו לקרובת אשתו, לא יחזור ויגרום לעצמו הפסד הוצאות הסעודה.

איפיונים: אביי סומך על יושרו של האב, ורבא רק על כך שלא ירצה להפסיד את אשר השקיע בסעודה...

ג. מחלוקת רע"ה (מתוך תכ"ח מחלוקות אבו"ר בש"ס) במסכת "בבא-בתרא" טז, ע"א **הנושא:** כוונת איוב באומרו: "ארץ ניתנה ביד רשע, פני שופטיה יכסה אם לא איפו מי הוא" (איוב ט-כד).

דעת אביי: "לא דיבר איוב אלא כנגד השטן." ומחלוקת תנאים יש בזה ואביי סבר כרבי יהושע.

דעת רבא: "ביקש איוב להפוך קערה על פיה" כלומר איוב חירף וגידף כלפי מעלה. ומחלוקת תנאים יש בזה ורבא סבר כרבי אליעזר.

איפיונים - אביי "מרכך" את אמירתו הקשה של איוב, בעוד רבא מפרש אותה במלוא חומרתה.

ד. אביי "הריאליסט" ורבא "התיאורטיקן"

ובמסגרת מצומצמת זו של "מאמר" נסתפק בשתי דוגמאות למאפיין הנ"ל:

א. מחלוקת ר"מ (מתוך תכ"ח כלל מחלוקות אבו"ר בש"ס) במסכת "בבא-מציעא" כא, ע"ב

הנושא: "יאוש שלא מדעת" - לאדם נאבד חפץ שאין בו סימן, וברור לנו שכאשר יודע לו על האבידה הוא יתייאש, והשאלה היא האם מותר לנו ליטול את החפץ כבר מעכשיו או שצריך שבעל החפץ יתייאש בפועל.

דעת אביי: יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, שהרי בעל החפץ לא יודע שהחפץ אבד לו, ואין כאן יאוש בפועל ואסור ליטול את החפץ, שהרי לפני יאוש יש עדיין בעלים לחפץ.

דעת רבא: יאוש שלא מדעת הוי יאוש, שכיוון שלכשיידע בעל האבידה על אבידתו, יתייאש, הרי החפץ כהפקר מעכשיו ומותר ליטלו.

הערות: מחלוקת זו היא ה"י שב"יעל - קג"מ (יאוש שלא מדעת) שהיא אחת משש המחלוקות שבהם הלכה כאביי.

איפיונים: אביי מצדד בצד המעשי, ולמעשה אין יאוש! וזה מה שקובע! לעומת רבא שמתייחס לפוטנציאל של המצב, והפוטנציאל הוא: יאוש!

ב. מחלוקת קצ"ב (מתוך תכ"ח כלל מחלוקות אבו"ר בש"ס) במסכת גיטין לד, ע"א

הנושא: אדם ושמו "גידול בר רעילאי" שלח גט לאשתו באמצעות שליח, וכשבא השליח למסור לאשה את הגט, היא אמרה לו: לא היום, תבוא מחר! חזר השליח לבעל וסיפר לו את הדברים, הגיב הבעל: "ברוך הטוב והמטיב"! ובכך גילה דעתו שרצונו לבטל את הגט. והשאלה היא האם גילוי דעת מספיק בשביל לבטל גט, או שצריך אמירה מפורשת.

דעת אביי: "גילוי דעתא בגיטא, לאו מילתא היא" כלומר שצריך אמירה מפורשת כדי לבטל גט, ואם-כן במקרה שלנו למרות שגידול בר רעילאי גילה דעתו שרצונו לבטל את הגט, אין הגט בטל!

דעת רבא: "גילוי דעתא בגיטא מילתא היא" ואין צורך באמירה מפורשת, ואם-כן במקרה שלנו הגט בטל שהרי גידול בר רעילאי גילה דעתו שזה רצונו, באומרו "ברוך הטוב והמטיב" על-כך שאשתו סירבה לקבל את הגט.

איפיונים: אביי מצריך אמירה מפורשת כדי לבטל גט, למרות ש"גידול" גילה דעתו שאינו רוצה להתגרש, אבל למעשה לא היה כאן ביטול מפורש, וכמו ביאוש שלא מדעת, שיש פוטנציאל ליאוש, אבל כל זמן שלא היה יאוש בפועל, לא הוי יאוש, כך גם כאן, אך לעומתו - רבא לא נזקק לביטול ממשי, ודי לנו בכך שאנו יודעים שזה רצונו של הבעל. כאן הלכה כאביי, וזוהי אחת ממחלוקות יע"ל-קג"מ שבהם נפסקה ההלכה כאביי.